

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ
МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ**

**ХОРИЖИЙ ФИЛОЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТИ
ИНГЛИЗ ФИЛОЛОГИЯСИ КАФЕДРАСИ**

УСМОНОВА ДУРДОНА

**ИНГЛИЗ ТИЛИДА МУРОЖААТНИ ИФОДАЛОВЧИ
БИРЛИКЛАРНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ**

РЕФЕРАТ

Илмий раҳбар: И.А.ЖУРАЕВА
филология фанлари номзоди

Тошкент – 2014

РЕЖА

- 1.Инглиз тилида мурожаат ифодаловчи лексик бирликларнинг социолингвистик хусусияти
- 2.Инглиз тилида ёш хусусиятига кўра хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар ва уларнинг ўзбек тилида берилиши
- 3.Инглиз тилида коммуникантлар мавқе хусусиятига кўра хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар ва уларнинг ўзбек тилида берилиши
- 4.Инглиз тилида коммуникантлар тоифа хусусиятига кўра хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар ва уларнинг ўзбек тилида берилиши

1.Инглиз тилида мурожаат ифодаловчи лексик бирликларнинг социолингвистик хусусияти

Тил маданий реалияни ифодалайди ва маданий ўзликни намоён этади. Маълум бир тил кишилар ва предметларни ифодаловчи ва ажратувчи аниқ лексик бирликларга эга бўлса, бошқа бирида айти шу вазифани ўтовчи лексик бирликлар мавжуд эмас. Ушбу ҳолатда биринчи тилда сўзлашувчи вакиллар фарқли ҳолатларни кузатиш ва фарқлаш имконига эга бўладилар. Инглиз тилидаги мулоқот жараёнида кишига мурожаат қилиш жуда муҳим ижтимоий интеркурсдир. Инглиз тилида мурожаат бир қатор ижтимоий функцияларга эга, жумладан: ижтимоий мавқени, ижтимоий ўринни эътироф этиш, мурожаат этилувчи ва мурожаат этувчи муносабатларида мурожаат этилаётган шахснинг ролини кўрсатиб ўтиш каби. Мурожаат кишилараро муносабатларга асос солишиб, уларни қўллаб- қувватлаши ва, аксинча, ушбу муносабатга путур етказиши мумкин.

Инглиз тилида ҳозирги кунда мурожаат воқелантирувчиси сифатида асосан мавқе (лавозим, мартаба) ифодалари, исм, фамилия ва лақаб, тахаллуслар ишлатилади.

Умуман олганда инглиз тилида мурожаат бирликлари тўрт йирик гуруҳга бўлинади:

- 1) қиролликка оид мурожаат сўзлари;
- 2) ижтимоий мавқе номлари (генетик мавқе, расмий мавқе ва касб- корига кўра мавқе номлари);
- 3) исмлар;
- 4) шахсни ифодаловчи олмошлар.

Қуйида асосан қиролликка оид мурожаат бирликлари, генетик ва расмий мавқега кўра мурожаат сўзлари таҳлил қилинади.

Маълум бир мурожаат бирлигини танлаш қатор ижтимоий омилларга боғлиқ: аниқ бир ҳолат, ижтимоий мавқе ёки табақага мансублик, жинс, ёш, оилавий муносабат, касб- корга кўра мавқе, маълум бир ирқ ёки миллатга мансублик. Оилавий ришталар жуда мустаҳкам бўлганда қироллик мурожаат бирликлари оилада ва жамиятда катта роль ўйнайди. Ирқий ёки ижтимоий табақага катта эътибор қаратилганда ҳурмат- эътибор ва мавқени кўрсатиб турувчи мурожат бирликларига кучлироқ урғу берилади; бироқ жамиятда ўзаро тенгликка асосланган муносабатлар ҳукм сурганда мурожаат сўзларига катта эътибор қаратилмайди. Шу сабабли мурожаат бирликлари маданият билан чамбарчас боғлиқдир.

Ўзбек тилидаги ҳозирги замон мурожаат бирликлари қадимий ёки анъанавий система асосида шаклланган. Унда синфий табақаланишни кўрсатиб турувчи мурожаат бирликлари бир мунча кучсизланган. Ўзбек тили билан қиёслаганда инглиз тилида сўзлашувчи мамлакатлардаги мурожаат бирликлари бирмунча жўн. Инглиз тилида сўзлашуви мамлакатлардаги мурожаат бирликлари, аввало, Британияда шаклланган, сўнг Қўшма Штатлар, Канада, Австралия ва бошқа собиқ Британия колонияларига таркаган. Тарихий тараққиёт давомида ушбу давлатлар ҳам ҳудудий қўламда янги мурожаат бирликларни мулоқотга киритдилар.

2.Инглиз тилида ёш хусусиятига кўра хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар ва уларнинг ўзбек тилида берилиши

Ушбу фаслда нглиз тилида ёш хусусиятига кўра хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар ва уларнинг ўзбек тилида берилиши муаммоси муҳокама қилинади.

Инглиз тилидаги мурожаат сўзларининг ўзбек тилидагиларидан фарқли жиҳати шундаки, инглиз тилида расмийлик ва норасмийлик бўёқлари кучли

сезилиб туради. Бу ҳол, айниқса, ёш хусусиятига кўра хосланган мурожаат бирликларида яққол намоён бўлади. Ўзбек тилида мурожаат этувчи ёш жиҳатидан ўзига хосликни ифода этиш учун оилага оид мурожаат терминларини қўллайди. Хусусан, *ака, ука, опа, сингил, амаки* каби мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар асосан ёш жиҳатдан хосланишни кўрсатади. Бу каби мурожаат бирликларида расмийлик белгилари йўқ бўлса- да, улар расмий ҳолларда оғзаки нутқда кўп қўлланади. Лекин ёзма нутқда ёш жиҳатдан хосланган мурожаат сўзлар йўқ, ва кўп ҳолларда улар ўрнини ижтимоий мавқега кўра хосланган мурожаат бирликлари эгаллайди.

Айни ҳолатни инглиз тилида ҳам кузатиш мумкин. Инглиз тилида ёш жиҳатдан хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар сифатида асосан икки турдаги сўзлар қўлланади. Бири қариндошлик алоқаларини кўрсатиб турувчи лексик бирликлар *brother* (оғзаки нутқда кўпинча “*bro*”), *sister, aunt, uncle* бўлса, бошқаси “дўст”, “ўртоқ”, “оғайни”, “кичкина” маъноларини берувчи *buddy, pal, chap* сўзларидир. Икки турдаги сўзлар ҳам асосан норасмий оғзаки нутқда қўлланади. Расмий ёзма нутқда эса ёш жиҳатдан хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар қўлланилмайди. Улар ўрнини худди ўзбек тилидаги каби ижтимоий мавқени билдирувчи мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар эгаллайди. Бироқ бадийий инглиз тилида ва қисман оғзаки нутқда ҳам маълум бир ёш гуруҳига хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар мавжуд. Жумладан, мурожаат этилаётган кишининг, яъни адресатнинг ўрта ёшда ёки ўрта ёшдан ошганлигини кўрсатувчи бирликлар мавжуд. Ушбу ҳолда аёллар учун кўп ҳолларда *lady, Ms.*, эркаклар учун *Mr., sir*, ишлатилади ва ўзбек тилига умумий олганда *хоним* ва *жаноб* дея таржима қилинади. Таъкидлаш жоизки, ўзбек тилидаги таржима муқобиллари бадийий, расмий ҳамда оғзаки нутқда ҳам фаол қўлланмайди.

Бу ҳолатни юқоридаги фаслда таъкидланган фикр билан изоҳлаш мумкин. Маълум бир тилда қандай турдаги мурожаат бирликлари қўлланиши ўша тил вакиллари қандай ижтимоий қадриятларга суянишига боғлиқ. Агар

жамият учун оила ва оилавий кадриятлар муҳим бўлса, ўз навбатида, мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар ҳам кўпроқ оилавий мулоқотда қўллананиладиган мурожаат сўзларидан иборат бўлади. Шу сабабдан ўзбек тилида сўзлашувчилар учун оғзаки ва ёзма нутқда *хоним*, *жаноб* каби бадий бўёқдорлиши кучли бўлган мурожаат сўзларининг ишлатилиши эриш туюлади. Аммо ижтимоий табақаланиш ва мавқе катта аҳамиятга эга бўлган фарб жамияти учун бу табиий ҳол ҳисобланади.

Инглиз тилида ёш жиҳатдан хосланган мурожаат ифодаловчи бир қатор ҳозирда нофаол бўлган бирликлар ҳам мавжуд. Хусусан, ёши улуг инсонга *master* яъни *устоз* дея мурожаат этилгани ҳақида Шекспир ва унинг замондошларининг кўплаб асарлари далолат беради. Бундан ташқари, ҳозирда мулоқотдан бутунлай чиқиб кетган *milady* сўзи турмушга чиқмаган, ёш қизларга нисбатан ишлатилган. Ўзбек тилидаги насрий асарларда ушбу сўзнинг *хонимқиз* дея изоҳланганига гувоҳ бўламиз. Аммо таржима матнида ушбу бирлик *миледи* сифатида ўзгаришсиз қолдирилади.

Юқоридаги каби ҳолларда инглиз тилидаги ёш жиҳатдан хосланган мурожаат ифодаловчи бирликлар таржима қилинаётган ўзбек тилида аниқ муқобили бўлмаган ҳолда айнан қолдирилгани бадий- услубий жиҳатдан тўғри. Зеро, бу инглиз тилидаги асарнинг асл жозибасини сақлаб қолишда, ўқувчиларга асар вакиллариининг ижтимоий ҳаётини тўлақонли кўрсатишда муҳим роль ўйнайди.

Инглиз тилида турмушга чиқмаган аёл учун мурожаат сифатида асосан *Miss* лексик бирлиги қўлланилади. Шу жумладан ушбу мурожаат ифодаловчи лексик бирлик ёш қизларга нисбатан, уларнинг оилавий аҳволи маълум бўлмасада қўлланилади. Мурожаат бирлиги ўзбек тилига умумий тарзда хоним деб таржима қилинади. Бунда ёш жиҳатдан хосланганлик белгиси бирмунча сустлашади. Аммо ўзбек тилида инглиз тилидан фарқли равишда ёш жиҳатдан холанган мурожаат ифодаловчи бирликлар сифатида оила мурожаат ифодаловчи лексик бирликлари қўлланилади. Ёш жиҳатдан

холанган алоҳида лексик бирликлар қўлланилмайди. Улар ўрнини ижтимоий мавқе бирликлари эгаллайди.

3.Инглиз тилида коммуникантлар мавқе хусусиятига кўра хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар ва уларнинг ўзбек тилида берилиши

Ижтимоий мулоқотда коммуникантлар мавқе хусусиятига кўра хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар қўлланилиши инглиз тилида муҳим аҳамиятга эга. Расмий мавқени ифодаловчи лексик бирликлар уларнинг касб кори ва лавозимига кўра ўрnidан келиб чиққан ҳолда белгиланади. Бунда ўзбек тилидан фарқли яна бир жиҳати шундаки рамиий ва хатто норасмий мулоқотда расмий мавқени ифодаловчи мурожаат бирликларига *Mr., Ms., Miss., Sir.*, яъни жаноб ва хоним сўзлари қўшилади. Бунда *Sir.*, ҳеч қандай илмий даражаси бўлмаган, ўртамиёна кишилар учун ишлатилади. Касбий соҳада *Professor, Doctor* жуда оммалашган мурожаат ифодаловчи лекик бирлик сифатида гавдаланади. Бу бирликлар фамилия билан биргаликда қўлланилади. Бунда *Doctor* нафақат расмий мурожаат бирлиги ифатида, балки хурмат маъносида ҳам қўлланилади.

Ўзбек тилида сўзлашувчилар хорижликларга нисбатан кўп ҳолларда расмий равишда *Sir* деб мурожаат этишади. Бу кўпинча хурматизлик сифатида кўрилиши мумкин, ваҳоланки ўзбек тилида жаноб сўзи барча мурожаат ифодаловчи лексик бирликларнинг эквиваленти ҳиобланади ва чуқур эҳтиром белгии ҳисобланади.

Бошқа расмий мавқени ифодаловчи мурожаат бирликлари қироллик оиласи ва ҳукумат аъзоларига, ҳуқуқ тартибот органлари ва диний конфессия ходимларига нибатан қўлланилади. Жумладан: *Queen Elizabeth, Senator Brown, General Patten, Father Bright, Judge Harley, Your Majesty, His Majesty, Her Majesty, Your Highness.*

Инглиз тилидаги мурожаат сўзларининг ўзбек тилидагиларидан фаркли жихати шундаки, инглиз тилида расмийлик ва норасмийлик бўёқлари кучли сезилиб туради. Бу ҳол, айниқса, ёш хусусиятига кўра хосланган мурожаат бирликларида яққол намоён бўлади. Ўзбек тилида мурожаат этувчи ёш жихатидан ўзига хосликни ифода этиш учун оилага оид мурожаат терминларини қўллайди. Хусусан, *ака, ука, она, сингил, амаки* каби мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар асосан ёш жихатдан хосланишни кўрсатади. Бу каби мурожаат бирликларида расмийлик белгилари йўқ бўлса- да, улар расмий ҳолларда оғзаки нутқда кўп қўлланади. Лекин ёзма нутқда ёш жихатдан хосланган мурожаат сўзлар йўқ, ва кўп ҳолларда улар ўрнини ижтимоий мавқега кўра хосланган мурожаат бирликлари эгаллайди.

Айни ҳолатни инглиз тилида ҳам кузатиш мумкин. Инглиз тилида ёш жихатдан хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар сифатида асосан икки турдаги сўзлар қўлланади. Бири қариндошлик алоқаларини кўрсатиб турувчи лексик бирликлар *brother* (оғзаки нутқда кўпинча “*bro*”), *sister, aunt, uncle* бўлса, бошқаси “дўст”, “ўртоқ”, “оғайни”, “кичкина” маъноларини берувчи *buddy, pal, chap* сўзларидир. Икки турдаги сўзлар ҳам асосан норасмий оғзаки нутқда қўлланади. Расмий ёзма нутқда эса ёш жихатдан хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар қўлланилмайди. Улар ўрнини худди ўзбек тилидаги каби ижтимоий мавқени билдирувчи мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар эгаллайди. Бироқ бадиий инглиз тилида ва қисман оғзаки нутқда ҳам маълум бир ёш гуруҳига хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар мавжуд. Жумладан, мурожаат этилаётган кишининг, яъни адресатнинг ўрта ёшда ёки ўрта ёшдан ошганлигини кўрсатувчи бирликлар мавжуд. Ушбу ҳолда аёллар учун кўп ҳолларда *lady, Ms.*, эркаклар учун *Mr., sir*, ишлатилади ва ўзбек тилига умумий олганда *хоним* ва *жаноб* дея таржима қилинади. Таъкидлаш жоизки,

Ўзбек тилидаги таржима муқобиллари бадиий, расмий ҳамда оғзаки нутқда ҳам фаол қўлланмайди.

Бу ҳолатни юқоридаги фаслда таъкидланган фикр билан изоҳлаш мумкин. Маълум бир тилда қандай турдаги мурожаат бирликлари қўлланиши ўша тил вакиллари қандай ижтимоий қадриятларга суянишига боғлиқ. Агар жамият учун оила ва оилавий қадриятлар муҳим бўлса, ўз навбатида, мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар ҳам кўпроқ оилавий мулоқотда қўлланиладиган мурожаат сўзларидан иборат бўлади. Шу сабабдан ўзбек тилида сўзлашувчилар учун оғзаки ва ёзма нутқда *хоним*, *жаноб* каби бадиий бўёқдорлиши кучли бўлган мурожаат сўзларининг ишлатилиши эриш туюлади. Аммо ижтимоий табақаланиш ва мавқе катта аҳамиятга эга бўлган ғарб жамияти учун бу табиий ҳол ҳисобланади.

Инглиз тилида ёш жиҳатдан хосланган мурожаат ифодаловчи бир қатор ҳозирда нофаол бўлган бирликлар ҳам мавжуд. Хусусан, ёши улуғ инсонга *master* яъни *устоз* дея мурожаат этилгани ҳақида Шекспир ва унинг замондошларининг кўплаб асарлари далолат беради. Бундан ташқари, ҳозирда мулоқотдан бутунлай чиқиб кетган *milady* сўзи турмушга чиқмаган, ёш қизларга нисбатан ишлатилган. Ўзбек тилидаги насрий асарларда ушбу сўзнинг *хонимқиз* дея изоҳланганига гувоҳ бўламиз. Аммо таржима матнида ушбу бирлик *миледи* сифатида ўзгаришсиз қолдирилади.

Юқоридаги каби ҳолларда инглиз тилидаги ёш жиҳатдан хосланган мурожаат ифодаловчи бирликлар таржима қилинаётган ўзбек тилида аниқ муқобили бўлмаган ҳолда айнан қолдирилгани бадиий- услубий жиҳатдан тўғри. Зеро, бу инглиз тилидаги асарнинг асл жозибасини сақлаб қолишда, ўқувчиларга асар вакиллариининг ижтимоий ҳаётини тўлақонли кўрсатишда муҳим роль ўйнайди.

Инглиз тилида турмушга чиқмаган аёл учун мурожаат сифатида асосан *Miss* лексик бирлиги қўлланилади. Шу жумладан ушбу мурожаат ифодаловчи лексик бирлик ёш қизларга нисбатан, уларнинг оилавий аҳволи маълум бўлмасада қўлланилади. Мурожаат бирлиги ўзбек тилига умумий

тарзда хоним деб таржима қилинади. Бунда ёш жихатдан хосланганлик белгиси бирмунча суствлашади. Аммо ўзбек тилида инглиз тилидан фарқли равишда ёш жихатдан холанган мурожаат ифодаловчи бирликлар сифатида оила мурожаат ифодаловчи лексик бирликлари қўлланилади. Ёш жихатдан холанган алоҳида лексик бирликлар қўлланилмайди. Улар ўрнини ижтимоий мавқэ бирликлари эгаллайди.

Инглиз тилидаги мурожаат сўзларининг ўзбек тилидагиларидан фарқли жихати шундаки, инглиз тилида расмийлик ва норасмийлик бўёқлари кучли сезилиб туради. Бу хол, айниқса, ёш хусусиятига кўра хосланган мурожаат бирликларида яққол намоён бўлади. Ўзбек тилида мурожаат этувчи ёш жихатидан ўзига хосликни ифода этиш учун оилага оид мурожаат терминларини қўллайди. Хусусан, *ака, ука, она, сингил, амаки* каби мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар асосан ёш жихатдан хосланишни кўрсатади. Бу каби мурожаат бирликларида расмийлик белгилари йўқ бўлса- да, улар расмий холларда оғзаки нутқда кўп қўлланади. Лекин ёзма нутқда ёш жихатдан хосланган мурожаат сўзлар йўқ, ва кўп холларда улар ўрнини ижтимоий мавқега кўра хосланган мурожаат бирликлари эгаллайди.

Айни ҳолатни инглиз тилида ҳам кузатиш мумкин. Инглиз тилида ёш жихатдан хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар сифатида асосан икки турдаги сўзлар қўлланади. Бири қариндошлик алоқаларини кўрсатиб турувчи лексик бирликлар *brother* (оғзаки нутқда кўпинча “*bro*”), *sister, aunt, uncle* бўлса, бошқаси “дўст”, “ўртоқ”, “оғайни”, “кичкина” маъноларини берувчи *buddy, pal, chap* сўзларидир. Икки турдаги сўзлар ҳам асосан норасмий оғзаки нутқда қўлланади. Расмий ёзма нутқда эса ёш жихатдан хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар қўлланилмайди. Улар ўрнини худди ўзбек тилидаги каби ижтимоий мавқени билдирувчи мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар эгаллайди. Бироқ бадиий инглиз тилида ва қисман оғзаки нутқда ҳам маълум бир ёш гуруҳига хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар мавжуд. Жумладан, мурожаат этилаётган кишининг, яъни адресатнинг ўрта ёшда ёки ўрта ёшдан

ошганлигини кўрсатувчи бирликлар мавжуд. Ушбу ҳолда аёллар учун кўп ҳолларда *lady, Ms.*, эркаклар учун *Mr., sir*, ишлатилади ва ўзбек тилига умумий олганда *хоним* ва *жаноб* дея таржима қилинади. Таъкидлаш жоизки, ўзбек тилидаги таржима муқобиллари бадий, расмий ҳамда оғзаки нутқда ҳам фаол қўлланмайди.

Бу ҳолатни юқоридаги фаслда таъкидланган фикр билан изоҳлаш мумкин. Маълум бир тилда қандай турдаги мурожаат бирликлари қўлланиши ўша тил вакиллари қандай ижтимоий қадриятларга суянишига боғлиқ. Агар жамият учун оила ва оилавий қадриятлар муҳим бўлса, ўз навбатида, мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар ҳам кўпроқ оилавий мулоқотда қўлланиладиган мурожаат сўзларидан иборат бўлади. Шу сабабдан ўзбек тилида сўзлашувчилар учун оғзаки ва ёзма нутқда *хоним, жаноб* каби бадий бўёқдорлиши кучли бўлган мурожаат сўзларининг ишлатилиши эриш туюлади. Аммо ижтимоий табақаланиш ва мавқе катта аҳамиятга эга бўлган ғарб жамияти учун бу табиий ҳол хисобланади.

Инглиз тилида ёш жиҳатдан хосланган мурожаат ифодаловчи бир қатор ҳозирда нофаол бўлган бирликлар ҳам мавжуд. Хусусан, ёши улуғ инсонга *master* яъни *устоз* дея мурожаат этилгани ҳақида Шекспир ва унинг замондошларининг кўплаб асарлари далолат беради. Бундан ташқари, ҳозирда мулоқотдан бутунлай чиқиб кетган *milady* сўзи турмушга чиқмаган, ёш қизларга нисбатан ишлатилган. Ўзбек тилидаги насрий асарларда ушбу сўзнинг *хонимқиз* дея изоҳланганига гувоҳ бўламиз. Аммо таржима матнида ушбу бирлик *миледи* сифатида ўзгаришсиз қолдирилади.

Юқоридаги каби ҳолларда инглиз тилидаги ёш жиҳатдан хосланган мурожаат ифодаловчи бирликлар таржима қилинаётган ўзбек тилида аниқ муқобили бўлмаган ҳолда айнан қолдирилгани бадий- услубий жиҳатдан тўғри. Зеро, бу инглиз тилидаги асарнинг асл жозибасини сақлаб қолишда, ўқувчиларга асар вакиллариининг ижтимоий ҳаётини тўлақонли кўрсатишда муҳим роль ўйнайди.

Инглиз тилида турмушга чиқмаган аёл учун мурожаат сифатида асосан Miss лексик бирлиги қўлланилади. Шу жумладан ушбу мурожаат ифодаловчи лексик бирлик ёш қизларга нисбатан, уларнинг оилавий аҳволи маълум бўлмасида қўлланилади. Мурожаат бирлиги ўзбек тилига умумий тарзда хоним деб таржима қилинади. Бунда ёш жихатдан хосланганлик белгиси бирмунча сустлашади. Аммо ўзбек тилида инглиз тилидан фарқли равишда ёш жихатдан холанган мурожаат ифодаловчи бирликлар сифатида оила мурожаат ифодаловчи лексик бирликлари қўлланилади. Ёш жихатдан холанган алоҳида лексик бирликлар қўлланилмайди. Улар ўрнини ижтимоий мавқе бирликлари эгаллайди.

3.Инглиз тилида коммуникантлар мавқе хусусиятига кўра хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар ва уларнинг ўзбек тилида берилиши

Инглиз тилидаги мурожаат сўзларининг ўзбек тилидагиларидан фарқли жихати шундаки, инглиз тилида расмийлик ва норасмийлик бўёқлари кучли сезилиб туради. Бу ҳол, айниқса, ёш хусусиятига кўра хосланган мурожаат бирликларида яққол намоён бўлади. Ўзбек тилида мурожаат этувчи ёш жихатидан ўзига хосликни ифода этиш учун оилага оид мурожаат терминларини қўллайди. Хусусан, *ака, ука, она, сингил, амаки* каби мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар асосан ёш жихатдан хосланишни кўрсатади. Бу каби мурожаат бирликларида расмийлик белгилари йўқ бўлса- да, улар расмий ҳолларда оғзаки нутқда кўп қўлланади. Лекин ёзма нутқда ёш жихатдан хосланган мурожаат сўзлар йўқ, ва кўп ҳолларда улар ўрнини ижтимоий мавқега кўра хосланган мурожаат бирликлари эгаллайди.

Айни ҳолатни инглиз тилида ҳам кузатиш мумкин. Инглиз тилида ёш жихатдан хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар сифатида асосан икки турдаги сўзлар қўлланади. Бири қариндошлик алоқаларини кўрсатиб турувчи лексик бирликлар *brother* (оғзаки нутқда кўпинча “*bro*”), *sister, aunt, unckle* бўлса, бошқаси “дўст”, “ўртоқ”, “оғайни”, “кичкина” маъноларини берувчи *buddy, pal, chap* сўзларидир. Икки турдаги сўзлар ҳам

асосан норасмий оғзаки нутқда қўлланади. Расмий ёзма нутқда эса ёш жиҳатдан хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар қўлланилмайди. Улар ўрнини худди ўзбек тилидаги каби ижтимоий мавқени билдирувчи мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар эгаллайди. Бирок бадийий англиз тилида ва қисман оғзаки нутқда ҳам маълум бир ёш гуруҳига хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар мавжуд. Жумладан, мурожаат этилаётган кишининг, яъни адресатнинг ўрта ёшда ёки ўрта ёшдан ошганлигини кўрсатувчи бирликлар мавжуд. Ушбу ҳолда аёллар учун кўп ҳолларда *lady*, *Ms.*, эркалар учун *Mr.*, *sir*, ишлатилади ва ўзбек тилига умумий олганда *хоним* ва *жаноб* дея таржима қилинади. Таъкидлаш жоизки, ўзбек тилидаги таржима муқобиллари бадийий, расмий ҳамда оғзаки нутқда ҳам фаол қўлланилмайди.

Бу ҳолатни юқоридаги фаслда таъкидланган фикр билан изоҳлаш мумкин. Маълум бир тилда қандай турдаги мурожаат бирликлари қўлланиши ўша тил вакиллари қандай ижтимоий қадриятларга суянишига боғлиқ. Агар жамият учун оила ва оилавий қадриятлар муҳим бўлса, ўз навбатида, мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар ҳам кўпроқ оилавий мулоқотда қўлланиладиган мурожаат сўзларидан иборат бўлади. Шу сабабдан ўзбек тилида сўзлашувчилар учун оғзаки ва ёзма нутқда *хоним*, *жаноб* каби бадийий бўёқдорлиши кучли бўлган мурожаат сўзларининг ишлатилиши эриш туюлади. Аммо ижтимоий табақаланиш ва мавқе катта аҳамиятга эга бўлган ғарб жамияти учун бу табиий ҳол ҳисобланади.

Инглиз тилида ёш жиҳатдан хосланган мурожаат ифодаловчи бир қатор ҳозирда нофаол бўлган бирликлар ҳам мавжуд. Хусусан, ёши улуғ инсонга *master* яъни *устоз* дея мурожаат этилгани ҳақида Шекспир ва унинг замондошларининг кўплаб асарлари далолат беради. Бундан ташқари, ҳозирда мулоқотдан бутунлай чиқиб кетган *milady* сўзи турмушга чиқмаган, ёш қизларга нисбатан ишлатилган. Ўзбек тилидаги насрий асарларда ушбу сўзнинг *хонимқиз* дея изоҳланганига гувоҳ бўламиз. Аммо таржима матнида ушбу бирлик *миледи* сифатида ўзгаришсиз қолдирилади.

Юқоридаги каби ҳолларда инглиз тилидаги ёш жиҳатдан хосланган мурожаат ифодаловчи бирликлар таржима қилинаётган ўзбек тилида аниқ муқобили бўлмаган ҳолда айнан қолдирилгани бадиий- услубий жиҳатдан тўғри. Зеро, бу инглиз тилидаги асарнинг асл жозибасини сақлаб қолишда, ўқувчиларга асар вакиллариининг ижтимоий ҳаётини тўлақонли кўрсатишда муҳим роль ўйнайди.

Инглиз тилида турмушга чиқмаган аёл учун мурожаат сифатида асосан Miss лексик бирлиги қўлланилади. Шу жумладан ушбу мурожаат ифодаловчи лексик бирлик ёш қизларга нисбатан, уларнинг оилавий аҳволи маълум бўлмасада қўлланилади. Мурожаат бирлиги ўзбек тилига умумий тарзда хоним деб таржима қилинади. Бунда ёш жиҳатдан хосланганлик белгиси бирмунча сустлашади. Аммо ўзбек тилида инглиз тилидан фарқли равишда ёш жиҳатдан холанган мурожаат ифодаловчи бирликлар сифатида оила мурожаат ифодаловчи лексик бирликлари қўлланилади. Ёш жиҳатдан холанган алоҳида лексик бирликлар қўлланилмайди. Улар ўрнини ижтимоий мавқе бирликлари эгаллайди.

Инглиз тилидаги мурожаат сўзларининг ўзбек тилидагиларидан фарқли жиҳати шундаки, инглиз тилида расмийлик ва норасмийлик бўёқлари кучли сезилиб туради. Бу ҳол, айниқса, ёш хусусиятига кўра хосланган мурожаат бирликларида яққол намоён бўлади. Ўзбек тилида мурожаат этувчи ёш жиҳатидан ўзига хосликни ифода этиш учун оилага оид мурожаат терминларини қўллайди. Хусусан, *ака, ука, она, сингил, амаки* каби мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар асосан ёш жиҳатдан хосланишни кўрсатади. Бу каби мурожаат бирликларида расмийлик белгилари йўқ бўлса- да, улар расмий ҳолларда оғзаки нутқда кўп қўлланади. Лекин ёзма нутқда ёш жиҳатдан хосланган мурожаат сўзлар йўқ, ва кўп ҳолларда улар ўрнини ижтимоий мавқега кўра хосланган мурожаат бирликлари эгаллайди.

Айни ҳолатни инглиз тилида ҳам кузатиш мумкин. Инглиз тилида ёш жиҳатдан хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар сифатида асосан икки турдаги сўзлар қўлланади. Бири қариндошлик алоқаларини

кўрсатиб турувчи лексик бирликлар *brother* (оғзаки нутқда кўпинча “*bro*”), *sister*, *aunt*, *uncle* бўлса, бошқаси “дўст”, “ўртоқ”, “оғайни”, “кичкина” маъноларини берувчи *buddy*, *pal*, *chap* сўзларидир. Икки турдаги сўзлар ҳам асосан норасмий оғзаки нутқда қўлланади. Расмий ёзма нутқда эса ёш жиҳатдан хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар қўлланилмайди. Улар ўрнини худди ўзбек тилидаги каби ижтимоий мавқени билдирувчи мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар эгаллайди. Бироқ бадийий англиз тилида ва қисман оғзаки нутқда ҳам маълум бир ёш гуруҳига хосланган мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар мавжуд. Жумладан, мурожаат этилаётган кишининг, яъни адресатнинг ўрта ёшда ёки ўрта ёшдан ошганлигини кўрсатувчи бирликлар мавжуд. Ушбу ҳолда аёллар учун кўп ҳолларда *lady*, *Ms.*, эркалар учун *Mr.*, *sir*, ишлатилади ва ўзбек тилига умумий олганда *хоним* ва *жаноб* дея таржима қилинади. Таъкидлаш жоизки, ўзбек тилидаги таржима муқобиллари бадийий, расмий ҳамда оғзаки нутқда ҳам фаол қўлланмайди.

Бу ҳолатни юқоридаги фаслда таъкидланган фикр билан изоҳлаш мумкин. Маълум бир тилда қандай турдаги мурожаат бирликлари қўлланиши ўша тил вакиллари қандай ижтимоий қадриятларга суянишига боғлиқ. Агар жамият учун оила ва оилавий қадриятлар муҳим бўлса, ўз навбатида, мурожаат ифодаловчи лексик бирликлар ҳам кўпроқ оилавий мулоқотда қўлланиладиган мурожаат сўзларидан иборат бўлади. Шу сабабдан ўзбек тилида сўзлашувчилар учун оғзаки ва ёзма нутқда *хоним*, *жаноб* каби бадийий бўёқдорлиши кучли бўлган мурожаат сўзларининг ишлатилиши эриш туюлади. Аммо ижтимоий табақаланиш ва мавқе катта аҳамиятга эга бўлган ғарб жамияти учун бу табиий ҳол ҳисобланади.

Инглиз тилида ёш жиҳатдан хосланган мурожаат ифодаловчи бир қатор ҳозирда нофаол бўлган бирликлар ҳам мавжуд. Хусусан, ёши улуғ инсонга *master* яъни *устоз* дея мурожаат этилгани ҳақида Шекспир ва унинг замондошларининг кўплаб асарлари далолат беради. Бундан ташқари, ҳозирда мулоқотдан бутунлай чиқиб кетган *milady* сўзи турмушга чиқмаган,

ёш қизларга нисбатан ишлатилган. Ўзбек тилидаги насрий асарларда ушбу сўзнинг *хонимқиз* дея изоҳланганига гувоҳ бўламиз. Аммо таржима матнида ушбу бирлик *миледи* сифатида ўзгаришсиз қолдирилади.

Юқоридаги каби ҳолларда инглиз тилидаги ёш жихатдан хосланган мурожаат ифодаловчи бирликлар таржима қилинаётган ўзбек тилида аниқ муқобили бўлмаган ҳолда айнан қолдирилгани бадийий- услубий жихатдан тўғри. Зеро, бу инглиз тилидаги асарнинг асл жозибасини сақлаб қолишда, ўқувчиларга асар вакиллариининг ижтимоий ҳаётини тўлақонли кўрсатишда муҳим роль ўйнайди.

Инглиз тилида турмушга чиқмаган аёл учун мурожаат сифатида асосан *Miss* лексик бирлиги қўлланилади. Шу жумладан ушбу мурожаат ифодаловчи лексик бирлик ёш қизларга нисбатан, уларнинг оилавий аҳволи маълум бўлмасида қўлланилади. Мурожаат бирлиги ўзбек тилига умумий тарзда хоним деб таржима қилинади. Бунда ёш жихатдан хосланганлик белгиси бирмунча сустлашади. Аммо ўзбек тилида инглиз тилидан фарқли равишда ёш жихатдан холанган мурожаат ифодаловчи бирликлар сифатида оила мурожаат ифодаловчи лексик бирликлари қўлланилади. Ёш жихатдан холанган алоҳида лексик бирликлар қўлланилмайди. Улар ўрнини ижтимоий мавқе бирликлари эгаллайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Аҳмедова Н. Ўзбек тилида мурожаат бирликларининг семантик-коннотатив тадқиқи: Филол. фанлари номз. ... дисс.- Т., 2008.
2. Акбарова З. Ўзбек тилида мурожаат шакллари ва унинг лисоний тадқиқи: Филол. фанлари номз. ... дисс. –Т., 2007.
3. Ғуломов А., Асқарова М. Ҳозирги ўзбек адабий тили . - Т.: Ўқитувчи, 1987.
4. Ибрагимова О. Бобурномадаги унвон ва мансаб номлари // Ўзбек тили ва адабиёти, 2008. - № 4.
5. Искандарова Ш. Ўзбек нутқ одатининг мулоқот шакллари: Филол.фанлари номз. ... дисс. - Т.,1993.
6. Қурбонов Т. Тарихий бадиий асар ва давр тили масалалари. - Т.: Фан, 2006.
7. Мўминов С. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари: Филол. фанлари докт. ... дисс. - Т., 2000;
8. Муҳаммадиева М. Ундалмалар прессупозицияси // Ўзбек тили ва адабиёти. 1999, - №5.
9. НарзиеваМ.Ж. Ўзбек тилида шахсни ёш жиҳатидан тавсифловчи отларнинг маъно таркиби: Филол. фан. номз... дисс. – Бухоро, 1992. – Б. 49.
10. Неъматов Х., Жўраева Б. Социолнгвистика. – Бухоро, 2004.

11. Омонтурдиев А. Ўзбек нутқининг эвфемик асослари. - Т.: Фан, 2008.
12. Расулов Қ. Социолект ва нутқ // Ўзбек тили ва адабиёти, 2007. - № 5.
13. Расулов Қ. Ўзбек мулоқот хулқининг функционал хосланиши: Филол.фанлари номз. ... дисс. - Т., 2008
14. Сайфуллаев А. Ҳозирги ўзбек адабий тилида ундалма. - Т.: Фан, 1968.
15. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. -Т.: ЎзМЭ, 2008.
16. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилд. 2- жилд. - Т.: ЎзМЭ, 2006.
17. Ўринбоев Б. Ҳозирги ўзбек тилида вокатив категория. - Т.: Фан, 1972.